

Struktura przestrzenno-funkcjonalna Bytowa

Iwona Jażewicz*

8.1. Wprowadzenie

Pojęcie struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta według W. Maika (1997) odnosi się do rozmieszczenia i wzajemnego oddziaływania działalności miejskich. Podstawę jej określenia stanowią badania nad użytkowaniem terenów miejskich i rozmieszczenia głównych typów użytków i działalności miejskich. W tym sensie strukturę funkcjonalno-przestrzenną miasta utożsamia się często z użytkowaniem ziemi w mieście.

Nowe warunki polityczne i gospodarcze w Polsce po 1989 r. doprowadziły do licznych przeobrażeń przestrzennych w miastach. Zdaniem S. Liszewskiego (1997) oraz A. Matczaka (1999), przywrócenie renty gruntowej (wartości miejsca), które było wynikiem wprowadzenia reguł wolnego rynku, ponadto intensywne przemiany własnościowe terenów miejskich, a także możliwość gospodarowania przestrzenią przez władze lokalne przyczyniły się do zmian w strukturze użytkowania ziemi.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie kierunków przekształceń, jakie zaszły w strukturze użytkowania ziemi w latach 1989–2008; ukazanie czynników, które zadecydowały o zmianach tej

---

* Iwona Jażewicz, dr, Instytut Geografii, Akademia Pomorska w Słupsku.

przestrzeni oraz zaprezentowanie współczesnej organizacji przestrzeni miejskiej Bytowa.

Bytów to małe miasto położone na terenie Pojezierza Bytowskiego. Od 1999 r. jest miastem powiatowym, administracyjnie przynależnym do województwa pomorskiego. W 2008 r. liczyło 16,7 tys. mieszkańców.

Podstawowy materiał źródłowy został zebrany w trakcie badań prowadzonych w ramach ćwiczeń terenowych z geografii społeczno-ekonomicznej. W dniach 1–14 lipiec 2007 r. na terenie miasta Bytowa pod kierunkiem prof. dr. hab. E. Rydza, dr I. Jażewicz i dr W. Szymańskiej przeprowadzono badania społecznej, gospodarczej i przestrzennej problematyki miasta. Efektem ćwiczeń terenowych była przygotowana pod kierunkiem prof. E. Rydza praca magisterska pt.: *Przeobrażenia społeczno-gospodarcze miasta Bytów w okresie zmian systemowych*.

Podstawą prowadzenia badań była wielkoskalowa mapa przestrzennego zagospodarowania miasta z 1994 r. w skali 1:5 000, zawierająca rozmieszczenie głównych typów użytków. Podkład kartograficzny do opracowania stanowiły arkusze map topograficznych miasta Bytowa w skali 1:10 000 z 1989 r. i 2005 r. W celu wykonania bilansu użytkowania ziemi, a następnie typologii przestrzeni miejskiej posłużono się podziałem miasta na 8 jednostek urbanistycznych.

8.2. Bilans użytkowania ziemi

Przeprowadzone badania użytkowania ziemi według stanu na 1989 r. i 2008 r. pozwalają stwierdzić wyraźne zmiany w strukturze użytkowania ziemi w Bytowie (tab. 8.1).

W 1989 r. w strukturze użytkowania ziemi w Bytowie występowała przewaga terenów niezainwestowanych, które zajmowały 488,8 ha, co stanowiło 56,1% ogólnej powierzchni miasta. Tereny zainwestowane natomiast zajmowały 383,2 ha, tj. 43,9% powierzchni całkowitej. Jak wynika z przeprowadzonych badań w ciągu ostatnich 20 lat

nastąpiła zmiana proporcji między terenami zainwestowanymi i niezainwestowanymi. Przyrost udziału terenów zainwestowanych to przede wszystkim wynik wzrostu udziału terenów mieszkaniowych z 129 ha w 1989 r. do 172,7 ha w 2008 r., tj. o 33,9%, a także terenów usługowych o 22,2 ha i terenów produkcyjnych o 8,1 ha.

Tabela 8.1. Zmiany w bilansie użytkowania ziemi w Bytowie w latach 1989–2008

Rodzaj użytków	1989 r.		2008 r.		Różnica w % 2008–1998
	powierzchnia w ha	% powierzchni miasta	powierzchnia w ha	% powierzchni miasta	
Tereny mieszkaniowe	129,0	14,8	172,7	19,8	5,0
Tereny usługowe	64,1	7,4	86,3	9,9	2,5
Tereny przemysłowe	51,8	5,9	59,9	6,9	1,0
Tereny komunikacyjne	45,0	5,2	41,1	4,7	-0,5
Tereny zieleni i rekreacji	93,2	10,7	88,4	10,1	-0,6
Tereny rolnicze	266,5	30,6	118,5	13,6	-17,0
Wody	91,9	10,5	91,9	10,5	0,0
Lasy	65,5	7,5	71,1	8,2	0,7
Nieużytki	12,3	1,4	73,9	8,5	7,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie czystopisu zdjęcia użytkowania ziemi.

W odniesieniu do terenów niezainwestowanych największy udział w 1989 r. miały użytki rolne. Stanowiły one 54,2% ogółu terenów niezainwestowanych oraz 30,6% ogółu powierzchni miasta. W okresie transformacji systemowej powierzchnia użytków rolnych zmniejszyła się z 266,5 ha w 1989 r. do 118,5 ha w 2008 r., tj. o 55,6%. Kolejne miejsce wśród terenów niezainwestowanych zajmują wody. W granicach administracyjnych miasta Bytowa znajduje się jezioro Jeleń o powierzchni 88,9 ha. Ważne miejsce ponadto zajmują lasy, które przede wszystkim otaczają tereny jeziora Jeleń i służą w celach rekreacyjno-wypoczynkowych.

8.3. Tereny zainwestowane w przestrzeni miasta Bytowa

W skład terenów zainwestowanych, według A. Matczaka (1999), wchodzi sześć grup użytków: mieszkaniowe, usługowe, produkcyjne, komunikacyjne, zieleni i rekreacji, oraz pozostałe zainwestowane i są one przestrzennym wyrazem funkcji pełnionych przez miasto.

8.3.1. Tereny mieszkaniowe

Tereny związane bezpośrednio z funkcją mieszkaniową zajmują obecnie największą w stosunku do pozostałych funkcji miejskich część obszaru miasta, tj. 19,8%. Rozbudowa Bytowa, zwłaszcza pod koniec XX w. i na początku XXI w. odbywała się w dwóch kierunkach: pionowym – przez narastanie coraz to większej liczby kondygnacji na tej samej działce budowlanej, oraz poziomym – przez zabudowę nowych działek na terenach śródmiejskich, a przede wszystkim na celowo przygotowywanych terenach peryferyjnych miasta. Główne tereny rozwojowe zostały wyznaczone w kierunku północno-wschodnim miasta (*Miejscowy ogólny plan...*, 1994, s. 29). Tereny położone w tej części Bytowa posiadają korzystne warunki bioklimatyczne i budowlane oraz są atrakcyjne ze względu na sąsiedztwo jeziora Jeleń.

Przeprowadzone badania lokalizacji terenów mieszkaniowych w przestrzeni miejskiej jednoznacznie wskazują, że występują tu dwa duże zgrupowania terenów mieszkaniowych.

Pierwsze, a zarazem największe na terenie miasta zgrupowanie terenów mieszkaniowych, znajduje się na obszarze jednostki urbanistycznej G. Ich powierzchnia w 1989 r. wynosiła 50,5 ha, tj. 5,8% ogólnej powierzchni miasta, a w 2008 r. wzrosła do 61,1 ha, tj. 7,1% całkowitej powierzchni Bytowa. Omawiane zgrupowanie składa się z wyraźnych jąder osadniczych rozdzielonych obszarami rolnymi, nieużytkami bądź też terenami zielonymi. W części północnej jednostki urbanistycznej G, najdalej położonej od centrum miasta, przy drodze

wylotowej w kierunku Kartuz, znajdują się dwa duże powierzchniowo obszary, o zabudowie mieszkaniowej jednorodzinnej pochodzącej z ostatnich 20 lat, tj. Osiedle Jeziorki i Osiedle Rzepnica. Natomiast w południowej części jednostki G, położonej bliżej centrum miasta zabudowa przyjmuje charakter zabudowy blokowej z lat 70. i 80. ubiegłego stulecia. W ten sposób zabudowane jest Osiedle Gdańskie, Osiedle Słoneczne i Osiedle Pochyła, rozwinięte wzdłuż osi równoleżnikowej, którą wyznacza ul. Sikorskiego.

Drugie duże zgrupowanie terenów mieszkaniowych występuje na obszarze jednostki urbanistycznej F, tzw. Osiedle Konstytucji 3 Maja. Obecnie tereny te zajmują 49,1 ha (5,6% powierzchni miasta), co w porównaniu do 1989 r. wskazuje na wzrost ich udziału w ogólnej powierzchni 20,1 ha. Dominuje tu luźna zabudowa jednorodzinna dwukondygnacyjna, w mniejszym stopniu jednorodzinna zabudowa bliźniacza oraz zabudowa szeregowa poroździelana terenami niezainwestowanymi.

Im bliżej centrum, tym zabudowa jest bardziej skoncentrowana. Centrum, za które przyjęto plac Wyszyńskiego, znajduje się przed kościołem św. Katarzyny. W zabudowie śródmiejskiej Bytowa dominują budynki mieszkalne w zwartej zabudowie, są to kamienice pochodzące z okresu przedwojennego. Centrum poza tym zostało wypełnione budownictwem blokowym.

Od strony południowej centrum Bytowa otaczają jednostki A, B, i D, w których dominuje jednorodzinne budownictwo mieszkaniowe.

8.3.2. Tereny usługowe

Tereny usługowe stanowią najbardziej miejską z form użytkowania ziemi i charakteryzują się największym stopniem koncentracji przestrzeni. W latach 1989–2008 powierzchnia zajęta przez usługi w mieście Bytów zwiększyła się z 64,1 ha (7,4% ogólnej powierzchni miasta) w 1989 r. do 86,3 ha (9,9% ogólnej powierzchni) w 2008 r. Jak

wynika z prowadzonych badań, przyrost powierzchni usługowych to efekt m. in. zaniku instytucji, które w przeszłości miały za zadanie obsługę rolnictwa wielkoobszarowego (państwowy ośrodek maszynowy, punkty skupu: żywca, skór i wełny czy lecznic dla zwierząt), a także likwidacji zakładów przemysłowych w centrum miasta. Obecnie są to tereny najczęściej wykorzystywane przez sklepy wielkopowierzchniowe. Przykładowo wskutek likwidacji Spółdzielni Pracy Przemysłu Metalowego „Postęp” przy ul. Sikorskiego powstał sklep spożywczy „Netto”. Likwidacja Spółdzielni Inwalidów „Metal” przy ul. Miłej umożliwiła lokalizację Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej.

Największa jednak koncentracja usług występuje w strefie śródmieścia, tj. do 500 m od centrum miasta. Tutaj znajdują się szkoły, banki, placówki kulturalne, sklepy, restauracje, kawiarnie oraz organy administracji samorządowej i rządowej. Im dalej od śródmieścia, tym maleje udział terenów usługowych. Dopiero w promieniu 1000–1500 m od centrum na osiedlach mieszkaniowych Bytowa lokują się drobne podmioty handlowe oraz sieciowe sklepy spożywcze, np.: sklep sieciowy „Lidl” na skrzyżowaniu ul. Przemysłowej i Gdańskiej. Nad jeziorem Jeleń (jednostka H) występuje wyizolowana przestrzeń usługowa, gdzie koncentruje się funkcja turystyczno-rekreacyjna z bazą noclegową w postaci domków letniskowych i domów wczasowych.

8.3.3. Tereny przemysłowe

Lokalizację przemysłu w mieście determinują różne czynniki, takie jak: położenie topograficzne i geograficzne, źródła surowcowe, siła robocza, sieć komunikacyjna, rodzaj przemysłu. Rozmieszczenie przemysłu zależy również od jego roli w gospodarce miejskiej (Maik 1997). Tereny przemysłowe w 1989 r. zajmowały 5,9% powierzchni miasta, tj. 51,8 ha i w przeciwieństwie do innych małych miast w Polsce udział terenów przemysłowych uległ zwiększeniu. Jak wynika z badań prowadzonych przez I. Jażewicz (2009), Bytów w okresie transformacji

systemowej stał się jedynym małym miastem na Pomorzu Środkowym, w którym przemysł pozostał czynnikiem aktywizacji gospodarczej. W Bytowie wykształciła się w północnej części miasta (jednostka E) przy arterii wylotowej w kierunku Lęborka strefa działalności przemysłowej. Znajdują się tu Zakłady Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Elektrycznych „Polmor”, Spółdzielnia Pracy Przemysłu Metalowego „Postęp”, Spółdzielnia Inwalidów „Metal”, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Usługowe „AG Metal” oraz Zakłady Przetwórstwa Owocowego „Megafrucht”. Na wyróżnienie zasługuje „Polmor”, który zatrudnia ok. 300 pracowników. Zakład ten jest producentem konstrukcji, elementów maszyn, podzespołów wykonanych ze stali węglowej, nierdzewnej oraz aluminium. Ważnym przedsiębiorstwem z udziałem kapitału amerykańskiego jest FCPK Spółka z o.o., specjalizująca się w produkcji korpusów i elementów znormalizowanych do form wtryskowych i ciśnieniowych oraz opraw i części znormalizowanych do tłoczników. Produkty FCPK Bytów prawie w 40% eksportuje się do USA, Niemiec, Anglii, Szwajcarii, Finlandii, Czech, Słowacji i Węgier. Do wyróżniających się należy BAGRA Spółka z o.o., która produkuje części zamienne do maszyn rolniczych. Nowym podmiotem są Zakłady Rowerowe „Kołaszewski”. Największym jednak zakładem, który powstał w okresie zmian systemowych, a wypełnił lukę w przestrzeni po zachodniej stronie ul. Lęborskiej, jest Drutex SA. Jest to producent okien i drzwi z PCV, drewna i aluminium.

8.3.4. Tereny komunikacyjne

Rozwój terenów komunikacyjnych w Bytowie to przede wszystkim efekt postępujących zmian w technice komunikacyjnej oraz wzrost znaczenia kołowych środków transportu. Tereny komunikacyjne posiadają najmniejszą powierzchnię wśród terenów zainwestowanych i w 2008 r. zajmowały 41,1 ha, co stanowiło 4,7% ogólnej powierzchni miasta. Tereny komunikacyjne w Bytowie charakteryzują się dużym

rozproszeniem. Ich koncentracja widoczna jest przede wszystkim na osiedlach mieszkaniowych, gdzie budowa nowych domów powoduje rozwój sieci ulic, placów, chodników, garaży i miejsc parkingowych. W centrum zaś występuje jeden wyizolowany obszar zajęty przez dworzec PKS-u. Przez Bytów przebiega bowiem ważna komunikacyjnie droga krajowa nr 20, prowadząca z Gdańska w kierunku Stargardu Szczecińskiego. Przez miasto biegnie również droga krajowa nr 212, łącząca strefę nadmorską przez Lębork–Bytów–Chojnice w kierunku południa kraju. Kolejna trasa to droga wojewódzka nr 228 z Bytowa do Kartuz.

Niestety, w okresie zmian systemowych Bytów został pozbawiony funkcji regionalnego węzła komunikacji kolejowej. Pełnił ją od 15 sierpnia 1884 r., kiedy to otwarto połączenie kolejowe na odcinku Bytów–Korzybie–Słupsk (Szultka 1998, s. 211–215). Bytów przed wojną był stacją przygraniczną. Posiadał połączenie kolejowe z Kościerzyną i Lęborkiem. Po II wojnie światowej realizowano przewozy pasażerskie tylko w kierunku Lipusza i Korzybia. Obecnie ze względu na małą rentowność połączeń kolejowych od 22 maja 1993 r. zawieszono wszystkie połączenia, a w budynku byłego dworca kolejowego mieszczą się kasy biletowe PKS i lokale mieszkaniowe.

8.3.5. Tereny zieleni i rekreacji

Ważne miejsce w strukturze użytkowania ziemi w Bytowie odgrywają tereny zieleni i rekreacji. Ich powierzchnia w latach 1989–2008 uległa niewielkiemu zmniejszeniu z 93,2 ha (10,7% ogólnej powierzchni miasta) do 84,4 ha (10,1%). Dominujący udział mają obszary zajmowane przez ogrody działkowe. Zlokalizowane są one w trzech większych zgrupowaniach. Największe zgrupowanie znajduje się w południowej części jednostki urbanistycznej G, w odległości 600–1200 m od centrum miasta. Dwa pozostałe, nieco mniejsze zgrupowania terenów działkowych, znajdują się w południowej części jednostki urbani-

stycznej D (250–650 m od centrum miasta) oraz w północnej części jednostki B (700–1250 m od centrum miasta). Tereny rekreacyjne zaś usytuowane są w dwóch większych obszarach na terenie miasta. Pierwszy większy obszar należy do Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji. Znajduje się on w centrum miasta i zajmuje powierzchnię ok. 5,5 ha. Posiada stadion sportowy, korty tenisowe, halę sportową, boisko o nawierzchni asfaltowej do piłki ręcznej, koszykowej i badmintonu oraz Dom Wypoczynkowy „Dom Sportowca” na 50 miejsc noclegowych. Drugi obszar terenów rekreacyjnych o powierzchni 2,4 ha położony jest nad jeziorem Jeleń na obszarze jednostki urbanistycznej H w odległości ok. 4 km od centrum miasta i również pozostaje w gestii MOSiR-u Bytów.

8.4. Tereny niezainwestowane

Tereny niezainwestowane Bytowa są pozostałością po dawnych zakładach produkcyjnych bądź też wcześniej użytkowanych terenach rolniczych. Zmniejszenie powierzchni terenów przemysłowych oraz w dużym stopniu zaprzestanie rolniczego użytkowania ziemi spowodowało systematyczny wzrost nieużytków oraz innych terenów niezainwestowanych. Udział tych terenów w ogólnej powierzchni miasta w 2008 r. wyniósł 305,1 ha (35% powierzchni miasta), co w porównaniu z 1989 r. wskazuje na wzrost o 82,8 ha. Największe zmiany zaszły w jednostkach urbanistycznych, które w 1989 r. charakteryzowały się dużym udziałem terenów produkcji rolnej (jednostki G, A, F, E).

Tereny niezainwestowane w przestrzeni miasta zlokalizowane są najczęściej w peryferyjnych obszarach poszczególnych jednostek urbanistycznych. Ich zwarta strefa o różnych szerokościach otacza tereny zainwestowane miasta. Swoim zasięgiem wnika pomiędzy tereny zainwestowane, a także zaznacza swoją obecność wewnątrz istniejących już terenów zagospodarowanych Bytowa. Największy udział terenów niezainwestowanych posiada jednostka urbanistyczna H, gdzie

95,3% powierzchni zajmują tereny zajęte przez jezioro Jeleń i mniejsze zbiorniki wodne. Również duży udział w ogólnej powierzchni terenów niezainwestowanych omawianej jednostki mają tereny gospodarki leśnej, zajmują powierzchnię 24,4 ha (2,8% powierzchni miasta) i 34,3% ogólnej powierzchni terenów leśnych w granicach administracyjnych Bytowa.

Z kolei podwyższony udział terenów niezainwestowanych, szczególnie w jednostkach południowo-zachodniej (D, A) części miasta to wynik ich warunków naturalnych, m. in. są to tereny podmokłe w pobliżu przepływającej przez Bytów rzeki Boruji, a także pozostających terenów rolniczych nieużytkowanych po 1989 r.

W ostatnich latach zauważalne jest w Bytowie skrupulatne wykorzystywanie terenów wolnych miasta, znajdujących się wewnątrz terenów zainwestowanych, położonych najczęściej w odległości do 500 m od centrum. W tych miejscach powstają nowe budynki, które swoim wyglądem nawiązują do budownictwa już istniejącego, tworzą tym samym zwartą przestrzennie i funkcjonalnie zabudowę miejską. Wykorzystanie tych budynków wiąże się najczęściej z funkcją mieszkaniową powyżej pierwszego piętra, natomiast parter przeznaczony jest na cele usługowe.

8.5. Podsumowanie

Nowe uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce po 1989 r. wyzwoliły nowe możliwości zmian w strukturze funkcjonalno-przestrzennej małych miast. Dobrym przykładem okazało się miasto Bytów. W ciągu ostatnich 20 lat, jak wynika z przeprowadzonych badań, największe ubytki w powierzchni miasta miały tereny rolnicze. Zanik funkcji Bytowa jako ośrodka obsługi uspołecznionego rolnictwa spowodował sukcesję funkcjonalną. Tereny produkcji rolnej, położone z reguły w strefie peryferyjnej miasta, stały się atrakcyjnym miejscem lokalizacji zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej (Osiedle Rzepni-

ca, Osiedle Jeziorki, Osiedle Gdańskie). Podobne tendencje ujawniły się w stosunku do terenów komunikacyjnych miasta. Z jednej strony degradacja funkcji lokalnego węzła komunikacji kolejowej, z drugiej istniejąca zwarta zabudowa wyklucza praktycznie rozbudowę ulic i skrzyżowań, co zapewniłoby swobodny ruch samochodów, zwłaszcza ciężarowych. Strefa śródmiejska została natomiast zagęszczona w wyniku wypełniania luk w przestrzeni poprzez budowę nowych obiektów handlowo-usługowych. Poza tym zaobserwowano wzrost przestrzeni handlowych w nowych osiedlach mieszkaniowych, gdzie coraz częściej lokuje się sklepy osiedlowe, typu „Biedronka” i „Lidl”. Ważne miejsce w przestrzeni miejskiej Bytowa zajmują tereny zieleni i rekreacji, czemu sprzyja położone w granicach administracyjnych jezioro Jeleń. Stanowi ono potencjalne możliwości zagospodarowania rekreacyjnego dla rozwoju różnych form wypoczynku zarówno dla mieszkańców, jak również turystów odwiedzających Pojezierze Bytowskie.

Specyficznym miastem pozostaje Bytów, jeśli chodzi o przestrzeń przemysłową. Wśród małych miast Pomorza Środkowego, ale także w kraju, pozostaje w grupie niewielu jednostek o wzrastającym udziale terenów produkcyjnych. W północno-zachodniej części miasta przy drodze wylotowej w kierunku Lęborka wykształciła się strefa przemysłowa. Funkcjonują w niej zakłady, których powiązania przestrzenne wykraczają poza kraj.

Władze samorządowe miasta Bytowa w miejscowym planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego wytyczyły w perspektywie utrzymanie dotychczasowego kierunku północno-wschodniego rozwoju miasta. Za najważniejsze uznały realizację zabudowy mieszkaniowej na nowych terenach, wyposażenie w usługi północnej części miasta, utrzymanie i intensyfikację zabudowy w strefie produkcyjnej oraz wykształcenie czytelnego systemu otwartych terenów zieleni wraz z realizacją zespołów rekreacyjno-sportowych.

Bibliografia

- Jaworski P. (2009), *Przeobrażenia społeczno-gospodarcze miasta Bytów w okresie zmian systemowych*. Praca magisterska napisana w Zakładzie Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Turystyki pod kier. prof. dr. hab. E. Rydza.
- Jażewicz I. (2009), *Funkcjonowanie małych miast Pomorza Środkowego w okresie transformacji systemowej*, Akademia Pomorska, Słupsk.
- Liszewski S. (1997), *Przestrzeń miejska i jej organizacja*, [w:] Domański B. (red.), *Geografia, człowiek, gospodarka*, Instytut Geografii UJ, Kraków, s. 55–56.
- Maik W. (1997), *Podstawy geografii miast*, UMK, Toruń.
- Masztalski R. P. (2005), *Przeobrażenia struktury przestrzennej małych miast Dolnego Śląska po 1945 roku*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Matczak A. (1999), *Struktura funkcjonalno-przestrzenna Łasku*, [w:] Matczak A. (red.), *Studia nad strukturą funkcjonalno-przestrzenną miasta. Przykład Łasku*, Wyd. UŁ, Łódź, s. 16–56.
- Miejscowy ogólny plan zagospodarowania przestrzennego miasta Bytów do roku 2010* (1994), Urząd Miasta, Bytów.
- Palczyński Z. (1982), *Struktura użytkowania ziemi w małych miastach i osiedlach miejskich Polski*, „Studia Geograficzne”, t. 34, s. 29–78.
- Parysek J. J. (1997), *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań, s. 201–209.
- Rydz E. (2006), *Przemiany struktur społeczno-gospodarczych w okresie transformacji systemowej na Pomorzu Środkowym*, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk.
- Słodczyk J., (2001), *Kierunki przemian funkcjonalno-przestrzennej struktury miast w Polsce po 1989 roku*, [w:] *Człowiek i przestrzeń*, UJ, Kraków, s. 123–132.
- Słodczyk J., Klimek R. (red.), (2006), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, UO, Opole.
- Szultka Z. (1998), *Historia Bytowa*, Urząd Miasta, Bytów.